

İSLAM HUKUKUNDA İFADE HÜRRİYETİNİ SINIRLAYAN SEBEPLER

Dr. Hasan DOĞAN

Özet: Hukuk düzenleri tabiatları gereği insanlar için haklar ve sorumluluklar belirlemek mecburiyetindedir. Hakların, başkalarının hakları ile sınırlı olması ilkesi ışığında; kaosa sebebiyet vereceği, toplumun huzurunu tehdit edeceği ve başkaları için zulüm doğuracağı dikkate alındığında sınırsız bir hürriyet anlayışının bir gerçeklik değerinin olmadığını söyleyebiliriz. Buna göre ifade hürriyeti gözetilmesi zaruri, ancak sınırlanması gerekli olan bir niteliğe sahiptir. Diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam hukuku bunu bir hürriyet olarak benimsemiş, birey ve toplumun maslahatlarını dikkate alarak belli sınırlamalar çizmiştir. Çalışmamızda İslam hukukunun ifade hürriyetine bakışını ve ön gördüğü hukuki sınırları ele almaya gayret göstermekteyiz.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, ifade hürriyeti, tahkir, sövme, hakaret, iftira, fitne, terör, tekfir, kamu düzeni, müstehcenlik.

Reasons Limiting Freedom of Expression in Islamic Law

Abstract: Legal systems, by its nature, have to set rights and responsibilities for people. By taking into consideration the principle that all rights are limited by the rights of others and the fact that limitless freedom causes chaos and cruelty, and threatens peace in society, it can be said that the understanding of limitless freedom has no place in real life. Therefore, freedom of expression is a right whose protection is essential but limitation is necessary. As in other legal systems, Islamic law considers freedom of expression as a right and brings some limitations to it by taking into consideration requirements of individuals and society. In this study, we will try to examine Islamic Law's approach and its legal limitations to freedom of expression.

Keywords: Islamic law, freedom of expression, humiliation, insult, affront, slander, disorder, terror, public order, obscenity.

أسباب تقييد حرية التعبير في الشريعة الإسلامية

خلاصة : إن من طبيعة الأنظمة القانونية أن تقوم بتعيين حقوق الناس وواجباتهم. وإذا ما أخذنا مبدأ «الحقوق مقيدة بحقوق الآخرين» فإننا نستطيع الجزم بعدم وجود حقوق غير محدودة نظراً لأنها ستؤدي في هذه الحالة إلى فوضى وستهدد المجتمع من حيث الاستقرار وستتحول إلى ظلم العباد. ولهذا السبب لا بد من مراعاة حرية التعبير مع ضرورة تقييدها. وقد اعتبرت الشريعة الإسلامية حرية التعبير من بين الحريات الأساسية مثلها هو الحال في سائر الأنظمة القانونية، ووضعت لها قيوداً بناء على مصالح الأفراد والمجتمع. ولذا نسعى في هذه الدراسة إلى معرفة نظرة الشريعة الإسلامية إلى حرية التعبير والحدود الشرعية لها.

الكلمات المفاتيحية: الفقه الإسلامي، حرية التعبير، التحقير، الشتم، الإهانة، الافتراء، الفتنة، الإرهاب، التكفير، النظام العام، التبرج.

GİRİŞ

İfade hürriyeti adı altında çalışmalar yapılması çok eski çağlara dayanmamakta ve gündemimizin ilk sıralarına modern çağın taşıdığı bir kavram olarak görünmekteyse de, herhalde insan zihnini yeni yeni meşgul etmekte olan bir konu da değildir. Nitekim tarihte zulüm ve baskıya dayanan hukuk sistemleri ve totaliter rejimlerin belki de en baştaki hedefi düşünceyi-inancı ifade etme hürriyeti olagelmiş¹ ve insanlar bazen toplu halde, bazen de bireysel olarak bu durumdan ötürü büyük acılarıyla yüzyüze kalmışlardır.

Zarureti ve değeri kolayca itiraf edilebilecek düşünce, vicdani kanaat ve inancı ifade edebilme hürriyeti, insan hayatında ne anlama gelir, varlık iddiasının fikri temelleri nelerdir? Öte yandan ifade hürriyetinde ideal, hiçbir sınırla mahdut olmayan bir hakkı ikame etmek midir? İfade hürriyeti altında serdedilen görüş ve iddiaların yaraladığı mağdur kişi, kurum ve inançların mevcudiyeti, ifade hürriyeti ile ne derece bağdaşabilir?

Aşağıda İslam dininin ve hukuk sisteminin ifade hürriyeti karşısında takındığı tavra ve andığımız sorular için aldığı pozisyona dair ipuçları yakalamaya gayret göstereceğiz.

I. İFADE HÜRRİYETİ VE DAYANDIĞI TEMELLER

A. İfade Hürriyetinin Tanımı

“Görüş hakkı”, “fikir açıklama hürriyeti”, “kelam serbestiyeti” gibi kavramlarla da anılan ifade hürriyeti, kişinin düşüncelerini dışa vurma özgürlüğünü anlatmakta, bir baskıya maruz kalmadan fikir ve kanaatlerini açıklayabilmesini belirtmektedir.² İfade hürriyetinin tanımında özellikle “dışa vurma”yı vurgulamaktayız, nitekim ifade, her zaman konuşma biçiminde ortaya çıkmaz: yazı, resim, heykel veya diğer yollarla da düşünce ve kanaatler beyan edilebilmektedir. Görüleceği üzere düşünce hürriyeti ve ifade hürriyeti temelde birbirinden farklı kavramlardır.³ Ancak bir düşünceden kaynaklanmayan ya da düşünme yetisine sahip olmayan bir varlıktan ortaya çıkan bir ifade, herhangi bir sorumluluk doğurmadığı gibi, dışa vurulmamış bir düşüncenin de bilinmesi mümkün değildir. Buna göre

1 Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 64.

2 Firâs Yahyâ Abdülcelil, “Hurriyetü't-Ta'bir anî'r-Ra'y kemâ Karraraha'l-Kur'an el-Kerim”, s. 153; M. Emin Artuk– A. Gökçen– A. Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s. 30.

3 Can, “Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Işığında Neler Değişti”, s. 370.

düşüncenin insanın iç dünyasında var olan bir manaya delalet ettiğini dikkate aldığımızda “düşünce hürriyeti” diye bahsedilen kavramın dış dünyaya yansımaları çoğu zaman ifade hürriyetinin alanına girmektedir. Dolayısıyla düşünce hürriyeti ile düşüncenin açıklanmasını ortaya koyan ifade hürriyetini en azından birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak değerlendirebiliriz. Hatta birbiriyle olan girift ilişkisi ışığında düşünce ve ifade hürriyetini bir bütün olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.⁴

İfade hürriyetinde negatif ve pozitif olmak üzere iki ayrı boyut bulunmaktadır. İlki genel tanımların da temelini oluşturan boyuttur: kişilerin düşünce ve kanaatlerini serbestçe dışa vurmaları. Negatif boyutta ise kişilerin düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamamaları yer almaktadır.⁵

Bütün bunlardan sonra ifade hürriyetini bilgiye serbestçe ulaşarak kendi düşünce ve kanaatlerini oluşturmak ve bunu (barışçıl biçimde ve) iradi olarak dışa vurmaya veya dışa vurmadan imtina etmek biçiminde kapsayıcı bir tanım ortaya koymak mümkündür.⁶ Aslında bu tanım, düşünce özgürlüğünün safhalarını da özetleyen bir yoğunluğu ihtiva etmektedir. Nitekim düşünce özgürlüğü, düşüncenin insan zihninde oluşması, dile getirilerek dışa vurulması ve müteakiben bu düşünce ile dış dünyada bir değişiklik yapmaya yönelen eylem merhalelerinden meydana gelmektedir.⁷

B. İfade Hürriyetinin Fikri ve Tarihi Temelleri

İfade hürriyeti, diğer hak ve hürriyetler gibi bir takım temeller üzerinde kendini gösterir ve günümüzde temel hak ve hürriyetler arasında olmazsa olmaz sayılan değerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Jellinek'in klasik tasnifinde ifade hürriyetinin hem negatif statü hakları hem de aktif statü hakları arasında değerlendirilebildiğini gözlemlemekteyiz. Nitekim anılan tasnife göre kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen negatif statü hakları, vicdan ve düşünce hürriyetini; kişilerin toplum yönetimine katılmasını merkeze alan aktif statü hakları ise görüş ve tutumları açıklama hakkını kapsamaktadır.⁸

4 Bu hususta daha ileri giden W. Goethe “Konusulmayan şey tam olarak düşünülemez.” diyerek ifade hürriyetinin düşünmenin önünü açan bir gerçekliği anlattığını savunur. Bk. *Goethe Der ki*, s.194.

5 Süleyman Dost, *Avrupa İnsan Hakları Yargısında İfade Hürriyeti*, s. 12.

6 Okumuş, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Hürriyeti”, s. 26.

7 İnam, “Düşünce Özgürlüğünden Özgür ve Özgürleştirici Düşünceye”, s. 44.

8 Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 6.

İfade hürriyetinin önemi hakkında bireysel ve toplumsal açılardan farklı değerlendirmeler yapılabilir. Bireylerin kendilerini geliştirmesinin ancak fikirlerin serbestçe ifade edilmesi ile mümkün olduğu görüşü karşısında kendi kendisini yönetme olgusu etrafında toplumsal yaklaşım ortaya atılmıştır.⁹ Emerson'un kolektif teorisinde bu gereklilik üç teoriyle dile getirilmektedir ki bunlar, gerçeğin ortaya çıkarılması teorisi (bilgilerin gelişmesi ve gerçeğin keşfi), demokratik süreç teorisi (toplumu oluşturan bütün bireylerin karar sürecine iştirakinin temini) ve bireysel otonomi ve hürriyet (bireyin kendisini geliştirmesi, kendisinin farkında olması) teorisidir.¹⁰

İfade hürriyetinin fikri zemininde, sükuta mahkum edilen düşüncelerin doğruluk ihtimalini taşımasına kayıtsızlık, susturulan fikirlerin az da olsa doğruluk içermekte olabileceğini düşünmemek (ki doğruların tamamlanması ancak karşıt fikirlerin çarpışması ile olur) insanlığın huzur ve tekamülüne yönelik tehditler olarak görülmektedir. Öte yandan benimsenen fikirlerin, itiraza hoşgörü göstermemesinin bu fikirleri az anlaşılan peşin hükümler haline getireceği ya da zayıflama tehlikesiyle yüzyüze geleceği dile getirilmektedir.¹¹

C. İslam Hukukunda İfade Hürriyetinin Temelleri

“Din ve vicdan hürriyeti” gibi¹² “ifade hürriyeti” de modern çağın ürettiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak “ifade hürriyeti” biçiminde bir ibareye şahit olmasak da gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Hz. Peygamber (S)'in hayatında ifade hürriyetinin anlamına dair temel referanslar tespit edebilmekteyiz.¹³

9 Arslan, “ABD Yüksek Mahkemesi ve İfade Özgürlüğü”, s. 5.

10 Hakyemez, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, s. 84-85.

John Milton tarafından temelleri atılan “gerçeğin ortaya çıkarılması teorisi”nde ifade hürriyeti bir araçtan ibarettir. Toplumun gerçeği keşfetmesi için fikirlerin yarışmasına müsaade edilmeli ve bu yolda her türlü fikir açıklama korunmalıdır. (Frederick Schauer, *Free Speech: Philopsaphical Enquiry*, s. 15-16)

“Demokratik süreç teorisi”, ilk olarak Alexander Meiklejohn tarafından ortaya atılmıştır. Demokrasi, seçmenlerin kararlarını oluştururken her türlü bilgi kaynağına özgürce ulaşabilmesini zaruri kılmaktadır ve bunun da yolu ifade özgürlüğünden geçmektedir. (Alexander Meiklejohn, *The First Amendment is an Absolute*, s. 245-253) Bu teorisinin politik ifadeleri korumaya odaklandığı dikkat çekmektedir (Kasım Karagöz, *İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu*, s. 16).

“Bireysel otonomi ve hürriyet teorisi”nde ifade hürriyetinin rolü, bireyin kendisini gerçekleştirmesi ve gelişiminde kendisini göstermektedir. (Schauer, s. 48) Bu çerçevede “gerçeğin ortaya çıkarılması teorisi”, diğer iki teorideki toplum ve devlet vurgusundan sıyrılarak bireyin mutluluğu temelinde ortaya çıkmaktadır.

11 John Stuart Mill, *Hürriyet*, s. 100-101.

12 Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 7.

13 Abdülcelil, s. 154.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim'de düşünmeye, akletmeye davet eden çok sayıda ayet yer almaktadır.¹⁴ Bu durum, İslam dininin düşünmeye verdiği değer dışında, düşünce ve düşünceyi ifade etme hususunda ne denli kendisine güven içerisinde bulunduğunu; düşünceye karşı bir korku psikolojisi geliştirmekten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Örneğin Kur'an-ı Kerim'de, hak din ile mücadele edenlere meydan okunurken:

*“Eğer kulumuza indirdiğimiz (kitaptan) şüphede iseniz Kur'an'ın benzerinden bir sûre getirin ve Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz”*¹⁶ buyrulmaktadır.

Düşünme ve düşündüğünü ifade edebilme hürriyeti, Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâla ile yaratıp var ettiği şeytan arasında geçen diyalogda da kendisini göstermektedir.¹⁷ Önünde secdeye gitmesi emredilen ve insandan daha üstün bir yaratılış niteliğine sahip olduğu kanaatini taşıyan şeytan bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir.¹⁸ Sonrasında melekler de insanın yaratılmasına dair düşüncelerini Yaratıcılarına arzetmişlerdir.¹⁹ Cenab-ı Allah da şeytanın ve meleklerin düşüncesini açıklamasına müsaade etmiş, gerçekleşen diyalogları da kullarına haber vermiştir.

İfade hürriyetinin bir cüz'ü veya simetrisi olarak değerlendirilebilecek inanç ve düşünce hürriyeti, doğrudan Kur'an-ı Kerim tarafından güvence altına alınmıştır.²⁰

14 Örneğin bk. Bakara Suresi, 2: 164; Hicr Suresi, 15: 16; Mülk, 67: 3; Kaf Suresi, 50: 61.

15 Bu konuya paralel biçimde Kur'an-ı Kerim, muarızlarını fikir arenasına davet ederek onlara meydan okumaktadır “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.” (Bakara Suresi, 2: 23) Bu durum da diğer din ve görüşlerin kendilerini ifade etmeleri İslam'ın karşısında hiçbir kompleks içerisinde olmadığını göstermektedir.

16 Bakara, 2/23-24. Diğer bazı örnekler:

“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.” (Yunus Suresi, 10: 38)

“Yoksa “onu (Kur'an'ı) uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.” (Hüd Suresi, 11: 13)

17 Abdülcelil, s. 157.

18 Bakara Suresi, 2/34.

19 Bakara Suresi, 2/30.

20 “Dinde zorlama yoktur” (Bakara Suresi, 2: 256); “De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” (Kehf Suresi, 18: 29); “De ki: “Ey inkârcılar! Ben sizin taptığımız (kul olduğunuz) şeylere tapmam (kul olmam) ve siz, benim kul olduğuma (Allah'a) kul olacak değilsiniz. Ve ben de sizin taptığımız şeylere (kul olacak) tapacak değilim. Ve siz benim kul olduğum (Allah'a) kul olacak değilsiniz. Sizin dininiz sizin ve benim dinim benim.” (Kâfirûn Suresi, 109: 1-6.); “Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?” (Yunus Suresi, 10: 99. Ayrıca bk. Hüd Suresi, 11: 118-119, Şûrâ Suresi, 42: 8)

Ayrıca ifade hürriyeti temelinde anlam kazanabilecek şura (danışma) müessesesi de Kur'an-ı Kerim'de emredilmiş bir ilkedir.²¹ Nitekim muhalefet hürriyeti, düşünce ve ifade hürriyeti, bireylerin şura sürecine bizzat katılmalarının tabii dayanaklarıdır.²² Bu meyanda sahabeden Ebû Hüreyre'nin "Ben, Allah'ın Rasulünden daha fazla arkadaşları ile istişare eden birini görmedim"²³ sözü dikkat çekici bir beyandır. Ebu Hureyre'nin bu sözü dillendirdiği çağın, hükümdarlar için istişarenin, fikir alışverişinin değil, otorite ve yanılmazlığın öne çıkarılan vasıflar olduğu dönemler olduğu unutulmamalıdır.

İfade hürriyetine toplumda alan açan bir diğer Kur'an-ı Kerim çağrısı "iyiliği emr, kötülükten alıkoyma"dır.²⁴ Kur'an-ı Kerim'de hassasiyetle altı çizilen bu müessesenin çalışabilmesi ancak insanlara bu dairede tanınacak ifade hürriyeti ile mümkün olabilecektir.

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim ifade hürriyetine karşı bir tavır içerisinde değil, bilakis destekleyici bir duruşa sahiptir.²⁵

İslam dini ve hukuk sisteminin ikinci kaynağı Sunnet-i Nebi incelendiğinde de ifade hürriyeti açısından Hz. Peygamber (S)'in hayatında çok sayıda referansa rastlamak mümkündür. İfade hürriyetinin sınırlarını aşmayan görüş beyanlarına kulak veren Hz. Peygamber (S), ilahi vahy ile desteklenmesi ve üstün zekâsına rağmen kimi zaman kararlarını değiştirmekte bir sakınca görmemiştir. Hendek Savaşı için Hz. Selman'ın planını dinleyip uygulamaya koyarken²⁶, Uhud Savaşı'nda izleyeceği stratejiye muhalefet gösterilmesi üzerine karşıt düşünenlerin planını kabul etmiştir.²⁷

Bu konuda eski Arap geleneğinde yeri olan bir üslupla ("sen bana anamın sırtı gibisin" şeklindeki bir sözle) eşi Evs b. Sâmit tarafından boşanmış olmasını hazmedemeyerek Hz. Peygamber (S)'e gelen, ancak beklediği yanıtı alamayınca

21 "İş konusunda onlarla müşavere et." (Âl-i İmrân Suresi, 3: 159); "Onların işleri aralarında şura (danışma) iledir." (Şûrâ Suresi, 42: 38) Ayrıca bk. Asr Suresi, 103: 3.

"ki onlar, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerini hidayete erdirdiği kim-selerdir ve onlar temiz akıl sahipleridir" ayetinde ise farklı düşüncelere kulak verdikten sonra hidayete tabi olabilmek övgüyle anılmaktadır. Farklı düşüncelerin ifade edildiği bir zemine yapılan atf bu hususta dikkat çekici bir ibaredir

22 Kamil Muhammed el-Gindî, "Şura ve İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Demokrasinin Belirginliği", s. 204.

23 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 328; Tirmizî, "Cihâd", 34.

24 Bu konuda bk. Tevbe, 9: 71-72; A'râf, 7: 157; Âl-i İmran, 3: 110; Âl-i İmrân, 3: 104.

25 Abdülcelil, s. 154.

26 İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, s. 507.

27 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, III, 5.

aynı zamanda devlet başkanlığı yükümlülüğü de olan Hz. Peygamber (S)'e güçlü biçimde kendisini ifade eden Havle bt. Sa'lebe'den de bahsetmeliyiz. Adı geçen hanım sahabi, çok açık ve ısrarlı biçimde savunmada bulunurken adeta Hz. Peygamber (S) ile tartışmaya girmiş, Hz. Peygamber (S) ise bu konuda inzal olmuş bir vahyin bulunmaması nedeniyle kadının beklediği/istediği hükmü verememiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, tartışan (mücâdile) kadının durumuna müdahale ederek:

“Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetle bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

buyurmuş, devamındaki ayetlerde hanım sahabinin arzusuyla örtüşen bir hüküm vaz ederek bahse konu zihâr geleneğini kaldırmıştır. Ayetlerde devletin başında da yer alan Hz. Peygamber (S)'e karşı toplumdaki herhangi bir kadın tarafından ortaya konulduğu görülen tutumun “tartışmak/çekişmek”, “şikâyet etmek” gibi ibarelerle açıkça vurgulanması, durumun yerilmeyip kadının talebine uygun biçimde neticelendirildiğinin gösterilmesi, İslam'ın insanların meşru hak arayışına ve bu hususta düşüncelerini açıkça ifade etmesine gösterdiği saygının altını çizmektedir.

Hz. Peygamber (S) ahabına olduğu gibi muarızlarına da ifade hürriyeti konusunda hassas bir tavır sergilemiştir. Örneğin Hz. Peygamber (S), Hudeybiye Musalahası'nın dikte edilmesi esnasında müşrik heyetin başkanı Amr b. Süheyl'in –sarfettiği sözlerle müslümanları oldukça tahrik etmesine rağmen- düşündüğünü açıkça ifade etmesine izin vermiş, bundan dolayı da besmele yazımı ve kendisinin Allah'ın Elçisi olduğunun kayda alınmasına yönelik mezkur şahsın itirazlarını suhuletle karşılamıştır.²⁸

İlk Raşid Halife Ebubekir (R) yaptığı ilk konuşmada;²⁹ halife olduğunda Hz. Ömer (R)'in karşısında halkın içinden ve sıradan bir şahsın sert uyarısında³⁰; yine Hz. Ömer (R) gibi güçlü bir lider önünde korkusuzca düşüncelerini açıklayan kadının mihr çıkışında³¹ ifade hürriyeti vurguları dikkat çekmektedir.

28 “...Ey İnsanlar! Ben en hayırlınız olmadığım halde üzerinize halife oldum. Beni hak üzere görürseniz, bana yardım edin; hata üzere görürseniz, düzeltiniz. Doğruluk emanet, yalan ise hıyanettir... Allah'a ve Resulü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah'a isyan edersem, üzerinizde bana itaat etme sorumluluğu yoktur” İbn Hişâm, III, 147.

29 İbn Hişâm, IV, 385.

30 “Vallahi ey Ömer! Seni bir yanlışın içinde görürsek (bulursak) seni kılıçlarımızla düzeltiriz” Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, VII, s. 444; Yusuf el-Karadâvî, *Şeriatü'l-İslâm*, s. 129.

31 Mihr, nikah sırasında erkeğin kadına verdiği veya vermeyi kabul ettiği para veya mal anlamına gelmekte-

Aynı şekilde ictihad müessesinin derin köklerinin ve mezheplerin bu hürriyet etrafında serpilip gelişmesinin de ifade hürriyetinin mahsulleri olduğunu belirtebiliriz.³²

II. İSLAM HUKUKUNDA İFADE HÜRRİYETİNİN HUKUKİ SINIRLARI

İfade hürriyetinin kısıtlanması tartışmasının temelinde hürriyetlerin tahdid, bilhassa hürriyeti yok etme hürriyetinin meşruiyeti tartışması yatmaktadır. Bu münakaşa etrafında kimi filozof ve hukukçuların ifade hürriyetinin kısıtlanması karşısında keskin olumsuz duruşlar sergiledikleri bilinmektedir.³³ Ancak sınırsız hürriyetin hayal âleminde yaşanabileceği, sosyal çevre içinde gerçekleşmeyeceği, toplum ve devlet hayatında yer alamayacağı, çünkü bunun anarşi ve kargaşaya

dir. (Şafak, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 333.)

Hz. Ömer (R), toplumdaki ekonomik sıkıntıyı dikkate alarak mihr standardını 400 dirhemle sınırlandırmış ve bu kararını da bir konuşmasında ilan etmiştir:

“Kadınların mihrleri hususunda aşırıya gitmeyiniz. Eğer bunu yapmak dünyada bir iyilik veya ahirette bir takva olsaydı hepinizden önce bunu Allah’ın Rasûlü yapardı. Ne hanımlarından herhangi birine, ne de kızlarına 12 okiyye (40 dirhem) gümüştən fazla mihr vermemiştir. Kim ki 400 dirhemden fazla verirse, fazlasını beytülmal için alırım...”

Minberden indikten sonra Kureyşli bir kadın ona: “Buna hakkın yok ey Ömer!” diye seslenmiş, bunun üzerine Hz. Ömer (R) ona tepkisinin nedenini sormuş, kadıncağız da cevaben:

“Çünkü Allah Te’âla, ‘Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın...’ (Nisâ Suresi, 4: 20) ayetini okumuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer (R): “Bir kadın isabet etti ve bir erkek yanıldı” demekten kendisini alamamış, ifade hürriyeti zemininde kendisini hedef alan bu eleştiriyi olgunlukla karşılamıştır. Hatta bir rivayete göre Hz. Ömer (R), “Allah’ım beni affet! Bütün insanlar Ömer’den daha iyi biliyor” demiş ve ardından minbere çıkarak: “Ey insanlar! Kadınların mehirlerini 400 dirhemden fazla vermenizi yasakladım. Artık kim isterse malından dilediği kadar versin.” şeklinde ilanda bulunmuştur. İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 364 (Ayrıca Hz. Ömer’in konuşmasının bir bölümünü gösteren kaynak olarak bk. Nesâî, “Nikâh”, 66; İbn Mâce, “Nikâh”, 17.).

32 Abdullah Ahmed el-Yûsuf, *Şer’iyyetü’l-İhtilâf* s. 45.

33 Adnan Güriz, “İfade Hürriyetinin Sınırları”, *Düşünce Özgürlüğü* s. 82; Karagöz, s. 12.

Örneğin Milton “düşüncelerin pazar yeri” teorisine “ Gerçekle birlikte tüm doktrinlerin rüzgârları yeryüzünde eserken, gerçeğin gücünden şüphe ederek ruhsatlandırma ve sansürleme yoluna gitmemiz halinde ona zarar veririz. Bırakınız hakikat ve kötülük güreşsinler, özgür ve aleni bir müsabakadan hakikatin yara alarak çıkacağını kim söyleyebilir” (Bk. Robert Trager, Donna L. Dickerson, *Freedom of Expression in the 21 st Century*, s. 48). Aynı teorinin bir diğer temsilcisi J. Stuart Mill ise “eğer biri hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve sadece bir kişi farklı düşünse nasıl bu tek bir kişinin tüm insanları susturmaya hakkı yoksa aynı biçimde diğer insanların da bu kişiyi susturmaya hakları yoktur. Bir düşüncenin susturulması nesle olduğu gibi müstakbel nesillere karşı da bir haydutluktur. Bu, yalnız o fikre katılanlara değil, katılmayanlara karşı da soygunculuk demektir. Eğer fikirler doğru ise, insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirme imkânından mahrum edilirler. Şayet yanlış ise o zaman da onlar hemen hemen aynı derecede büyük bir faydayı, yani gerçeğin yanlışlıkla çarpışması sonucunda daha açık ve net biçimde anlaşılmasını ve daha canlı bir etki meydana getirmesi fırsatını elden kaçırmış olur.” Bk. Mill, s. 113. Mill, sadece başkalarının hürriyetlerini tehlikeye düşürmesi halinde ifade özgürlüğünün sınırlanabileceğini savunmaktadır. Bk. Mill, s. 113.

sebebiyet vereceği ortadadır.³⁴ Nitekim hürriyetlerin mutlakiyeti, sınırsızlığının doğuracağı menfi durumları dikkate alarak hemen her hukuk sistemi, ifade hürriyetini belirli kıstaslara göre sınırlamaya yöneldiğini söyleyebiliriz.³⁵ İslam hukukunda da kişinin aklına gelen ve istediği her şeyi dilediğince ve hesapsızca yapması olarak “mutlak hürriyet anlayışı”, hayvan türüne ait bir yaşam tarzı, şeytanın istibdadı ve nefsin esâreti biçiminde değerlendirilmiştir.³⁶

İslam hukuku çerçevesinde ifade hürriyetini sınırlayan sebeplerin -bazen iç içe geçmekteyse de- şu başlıklar altında ele alınabileceğini düşünmekteyiz.

A. Kutsal Kabul Edilen Değerleri Tahkir

Kutsal değerlere hakareti ilk yasaklayan hukuk sistemi elbette İslam hukuku değildir.³⁷ İslam Hukuku, Allah'a ve peygamberlerine hakaret için daha keskin bir tavır sergilemektedir. Kendi hukuk sistemine tabi olan bir toplumda Allah'a hakaret, isim ve sıfatlarıyla Allah'ı, O'nun bildirdiği, emrettiği veya yasakladığı hususları küçümsemeyi ve bunlara karşı bilumum saygısızlıkları ifade etmektedir.³⁸ Ancak İslam hukuku, her ne kadar Allah'a ve peygamberlerine hakarete karşı daha hassas bir yaklaşım sergilemekteyse de kutsal sayılan tüm değerlere hakareti yasaklamak bakımından temelde inançlar arasında farklı standartlar uygulamaz. İslam Hukuku, bütün peygamberlerin ve kutsal kitapların izzetini gözetmekle kalmaz, müşriklerin putlarına dahi hakarete müsaade etmez. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

*“Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilme-yerek Allah'a söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini câzip gösterdik. Sonun-da dönüşleri Rablerine dir. Artık O ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”*³⁹

Keza Hz. Peygamber'e hakaret ne kadar kabul edilemezse diğer peygamberleri tahkir de aynı biçimde tasvip edilemez. Çeşitli ülkelerde Hz. Peygamber (S)

34 Kapani, s. 228.

35 Norman P. Barry, “Hukukî ve Siyasî Açından İfade Hürriyeti”, s. 5-6; Güriz, s. 82-83; Karagöz, s. 23- 24.

36 Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 71; Ali b. Nâyif eş-Şehûd, *Mefhûmu'l-Hurriyye beyne'l-İslam ve'l-Câhiliyye*, s. 11.

37 Örneğin Eski Türkler'de Tengri'ye iftira büyük bir suç olarak değerlendirilmiştir. Tengri'ye hakareti yedi şahit tarafından kanıtlanan kişinin taşlanarak öldürülmesi hükme bağlanmıştır. (Bk. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 14.) Atina Sitesi Devleti'nde mukaddes değerlere hakaret, başlarda idam ve malların müsaderesi ile cezalandırılırken, sonraları bu suçlar karşılığında sadece ölüm cezası verilmeye başlanmıştır. (Bk. Recai Okandan, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, s. 292.) Tevrat'a göre Allah'a hakaretin, sövmenin, asılsız ithamda bulunma yani iftiranın cezası idamdır. (Bk. Tevrat, Levililer, 24: 16.)

38 Muhammed Hâşim Kemâlî, *İslam'da İfade Hürriyeti*, s. 210.

39 Enâm Suresi, 6/108.

hakkında çıkan tahkir ve tezyif girişimlerine karşı İslam dünyasında yükselen protesto seslerinin aralarında bir ayırım gözetilmeyen⁴⁰ diğer peygamberler için yeterince ortaya konmaması müslümanlar için bir eksiklikse de; batılıların İslamiyet ve mensupalarının sadece kendi kutsallarına yönelik saldırılara tahammül edemediği biçimindeki inanışları da bir o kadar cahilcedir.

B. İftira

İftira, ifade hürriyetini sınırlayan en önemli hukuki sebeplerden biridir. Adaleti gerçekleştirme iddiasında olan hiçbir hukuk sistemi veya hiçbir hürriyet anlayışı, bir başkasına işlemediği bir suçta isnad etmeyi mazur göremez. Nitekim Eski Mısır'da⁴¹, Eski Hint Medeniyetinin *Manu ve Yajnavalkiya Kanunları*'nda⁴², Bâbil uygarlığının ortaya koyduğu en meşhur kanun mecmuası olan ve ceza sorumluluğu için subjektif unsura oldukça önem veren⁴³ *Hammurabi Kanunları*'nda⁴⁴, *Asur Medeniyeti*'nde⁴⁵, *Moğol Kanunları*'nda⁴⁶ iftira suçu için ciddi düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Antik Yunan'da kişilere, suç ithamında bulunma hakkı verildiğine, ancak bununla beraber ithamın delillendirilmesi mecburiyetinin öngörüldüğüne dair bilgilere rastlamaktayız.⁴⁷ Eski Roma'da sabit kurallarla

40 Bakara Suresi, 2/285.

41 Eski Mısır medeniyetinde bir şahsın bir başkasına ağır bir suç isnad etmesi halinde aralarında idam da olmak üzere farklı cezalar öngörülmüştür. Bk. Recai Okandan, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, s. 96.

42 Eski Hint medeniyetinin *Manu ve Yajnavalkiya Kanunları*'nda iftira ve hakaret, adam öldürme, adam dövme, kutsal şeyleri tahkir, yalan yere şahitlik, zina, ırza tecavüz gibi şiddetle cezalandırılan bir suç olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu tür ağır suçların karşılığında, işleyenin mensup olduğu kasta göre farklı cezaların belirlendiği görülmektedir. *Manu kanunlarına göre sövme (şetm) ve tahkirin para cezasına mahkum edildiği* görülmektedir. Okandan, s. 67-68; Avcı, "Önceki Hukukumuzda Para Cezaları", s. 121.

43 İçel-Donay, *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku I*, 38.

44 *Hammurabi Kanunları*'na göre evli bir kadını veya bir mabet kızını yalan yere fuhuş yapmakla suçlayan kişinin alınını sıcak demirle damgalanması ön görülmektedir. Bk. *Hammurabi Kanunları*, Madde, 127; Okandan, s. 146.

Hammurabi kanunlarında bir kimsenin diğer bir kimseye cinayet iftirasında bulunması, müfterinin idamını, hatta ayrıca malının elinden alınmasını gündeme getirmektedir. Bk. Hammurabi Kanunları, Madde, 2 ve 26; Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s.185; Okandan, s. 149.

45 Okandan, s. 155.

46 *Moğol kanunlarında bir erkek veya bir kadın hakkında ileri sürülen asılsız iddiaların cezalandırılması hükme bağlanmıştır. Ancak büyük prenslere sözlü saldırı-hakaret ile küçük prenslere yönelik tahkir farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. Curt Alinge, "Moğol Kanunları (III. Bölüm 3. Kesim - 1)", s. 291-294 ve (hırsızlık iftirası hakkında) Alinge, "Moğol Kanunları (III. Bölüm 3. Kesim - 2)", trc. Coşkun Üçok, s. 209.*

47 İftira konusu fiil, kamu düzeniyle ilgiliyse, iftiracının vatandaşlık hakkını kaybetmesi de dahil olmak üzere oldukça sert cezalara çarptırılması; fiil şahıslarla alakalı ise ithamla istenen cezanın altında biri oranında müfteriye ceza verilmesi esas alınmıştır. Bk. Okandan, s. 299-300.

korunan haysiyet ve şerefi yaralayıcı asılsız ithamlar için sert cezalar öngörül-
düğü dikkat çekmektedir.⁴⁸

Musevilik'te de,⁴⁹ Hıristiyanlık'ta da⁵⁰ iftiraya tolerans gösterilmediği görül-
mektedir.

İslam dini ve İslam hukuk sistemi de iftirayı bir ifade hürriyeti konusu olarak
değerlendirmemiştir. Şüphesiz iftira, İslam hukukuna göre ifade hürriyetini sınırla-
yan bir sebeptir. İslam hukukunda bahsi geçen iftiraları kazf (asılsız zina isnadı) ve
diğer asılsız suç isnadları olarak iki kısma ayırabiliriz. Bu çerçevede iftiranın bir bi-
çimi olarak hakaret ve sövme suçlarını diğer iftiralar içinde değerlendirmek müm-
kündür. Öte yandan kazf gibi bir zina isnadı olmakla beraber karı-koca arasında
gerçekleşen ve aslında iki tarafın da iddiasını ispatlamaktan aciz kalmasıyla neti-
celenen liânın da ifade hürriyetini sınırlayan bir sebep olduğunu düşünmekteyiz.

1. Kazf

Kavramsal olarak bir kimseye işlemediği bir suçu, aybı isnat etmek,⁵¹ tanımına
sahip olan kazf, özelde bir kimseye asılsız zina veya gayr-i meşru cinsel ilişki isnat
etmek anlamına gelmektedir.⁵² Kazfte asılsız isnad kişinin şahsına yönelik olabile-

48 Soyaslan, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Yetkin Basımevi, Ankara 2002, s. 206.

Genel olarak Roma hukuku, iftiranın üç şekline yer vermektedir. Buna göre dava açıp kasıtlı olmayan bir suç
ithamında bulunmak, görevi kötüye kullanarak davalıyı koruma amaçlı dava oluşturmak ve yeterli neden
olmadan davacının açtığı bir davadan vaz geçerek bir davaya mani olmak, iftira suçunun biçimleri olarak
değerlendirilmektedir. Eski Romada iftiracıların alınma "calumniator" (iftiracı) kelimesinin baş harfi "C"
dağlanmaktaydı. Sonraları bu müeyyidenin yerini "iftiracının düşük ahlaklı olmasını ilan etmek" gibi diğer
uygulamalar almıştır. Bk. Caner Yenidünya, *İftira Suçu*, s. 13. (Menzelden naklen. Hermann Menzel, *Die
Falsche Anschuldigung Nach Deutschen und Schweizerischem Strafrecht*, s. 4.) Neron (ö. 61 m.) döneminde
somut bir müeyyide belirlenmemekle beraber iftira suçuna destek olan veya iftira suçunu teşvik edenlerin
aynı cezaya çarptırılmaları uygulamasına geçilmiştir. Bu vaziyetin ortaya çıkardığı problemler, iftiraya daha
açık cezalar öngörülmesi zarureti doğurmuş, buna göre suçsuz bir kimseye suç isnadında bulunan kişinin
iftiraya uğrayanın suçu işlemiş olması durumunda alacağı ceza ile tecziyesi kanunu benimsenmiştir.

49 Buna göre iftirada bulunan, iftirasının muteber sayılması halinde iftira attığı kimseye verilecek ce-
zanın aynı ile tecziye edilecektir. Tevrat, Tesniye (Yasa), 19:15-21. Haham hukuku iftira atan kişinin
sopalanması (bedensel ceza) ve para cezasına çarptırılmasını da hükme bağlamaktadır. Bk. Oscar Mod-
linger, *The Universal Jewish Encyclopedia*, "calumny" Maddesi, *Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc.*, II,
647-648; aynı eserde yazarı belirtilmemekle beraber "slander" maddesi, IX, 562.

50 "İsa şöyle devam etti: İnsanı kirleten, insanın içinden çıkmadır. Çünkü kötü düşünceler, cinsel ahlaksızlık,
hırsızlık, cinayet, zina, açgözlülük, kötülük, hile, sefahat, kıskançlık, iftira, kibir ve akılsızlık içten, insanın
yüreğinden kaynaklanır. Bu kötülüklerin hepsi içten kaynaklanır ve insanı kirletir." (İncil, Markos, 7: 23.)
"Ne var ki ağızdan çıkan, yürekte kaynaklanır. İnsanı kirleten de budur. Çünkü kötü düşünceler, cinayet,
zina, cinsel ahlaksızlık, hırsızlık, yalan tanıklık ve iftira hep yürekte kaynaklanır. İnsanı kirleten bunlar-
dır. Yıkanmamış ellerle yemek yemek insanı kirletmez." (İncil, Matta, 15: 18-20)

51 Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredât*, "kazf" maddesi, s. 406; Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşri'ü'l-Cinâiyü'l-İslâmî* s.
729; Muhammed Ravvâs Kal'aci, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Müeyyessera*, "kazf" maddesi, II, 1554.

52 Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, V, 89; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 192; Karâfi, *ez-Zehira*, XII, 90; Hillî, *Muhtelefü's-*

çeği gibi, kişinin nesebini de hedef alabilir; sözlü ya da yazılı olabilir.⁵³ Kazf, açıkça ve doğrudan, kinâye yoluyla⁵⁴, tarizle yahut da kişinin nesebini inkâr şeklinde gerçekleştirilebilir.⁵⁵

Kazfe uğrayan mağdurun muhsan olması;⁵⁶ kazf suçunu işleyen kişinin bulûğ, akıl ve hürriyet⁵⁷ şartlarını taşıması ve uygun biçimde ispatlanması kaydıyla İslam hukuku, kazf suçunun 80 sopa ve şahitlikten men ile tecziyesini esas almaktadır:

“*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kim-selerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁵⁸

İsnadın asılsızlığı sabit olmakla beraber kâzif ve makzûfa dair şartların eksik olması halinde ise kazf suçu oluşmamakta, ancak asılsız isnad siyasi otoritenin düzenleyeceği diğer cezalarla (tazir) tecziye edilmektedir.

İslâm hukukunda, zina iftirası suçu, hem topluma ve hem de bireye zarar veren bir fiil olarak nitelenmiş, bu nedenle sert bir bedeni ceza ve belki de bu şekilde hiçbir suç için ön görülmeven manevî bir cezayla karşıya karşıya bırakılmıştır.⁵⁹

2. Liân

Esasen liân, kazf ve zina cezalarını düşüren ortak bir sebep, ama aynı zamanda ifade hürriyetini de sınırlayan bir niteliğe sahiptir. Liânın, kazf cezasının yerine

Şî'a fî Ahkâmîş-Şer'î'a, IX, 265; Sidi Halil, *el-Muhtasar*, s. 284; Âmilî (eş-Şehid es-Sânî), *er-Ravdatü'l-Behiyye*, IX, 138; San'ânî, *Sübülüs-selâm*, s. 707; Abdülkahr Dâvûd el-Ânî, *Ukûbetü'l-kazf*, s. 2-3.

53 Cemil Besyûnî, “Bahs fî Haddi'l-Kazf”, s. 1207.

54 Bu çeşit bir kazf ifadesi, kazf dışında bir anlama da sahip olmaktadır. Kişinin zina ettiğini kastederek “ey günahkar” demesi gibi.

55 Kal'acî, II, 1555; Muhammed Şâme, *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*, “el-kazf” Maddesi, s. 1120-1121.

56 Muhsanlık sıfatının müslüman, zinadan uzak (iffetli), âkil-bâliğ (mükellef) olma ve hürriyet sıfatlarını birlikte üzerinde taşımaya karşılığını belirtmeliyiz. (Bk. Tûsî, *el-Mevsûat*, VIII, 15; Zemahşerî, *el-Keşşâf* 83; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 421; Fahrüddîn er-Râzî, *Mejâtihu'l-ğayb*, VI, 263; İbn Kudâme, X, 192-193; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, VIII, 321; Hillî, IV, 163; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, V, 90-91. Bu şartlar üzerindeki tartışmalar hakkında bk. Hasan Doğan, *İslam Hukukunda İftira Suçu ve Cezası*, s. 74-82.

57 Tûsî, VIII, 16; Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 456; Kâsânî, VII, 40 (el-Kâsânî üçüncü şartı dört şahitin yokluğu olarak talfuz ederse de hür olmayan kâzif için tam hadde hükmedilemeyeceğini belirtmektedir); İbn Kudâme, X, 195.

58 Nûr Suresi, 24/4-5. Hz. Peygamber (S)'in ifk olayı üzerine iftiraya karışanlara bu cezayı infaz etmesi, ayetin uygulanması noktasında en önemli vesikadır. Bk. Ebû Dâvûd, “Diyât”, 12; İbn Mâce, “Hudûd”, 15; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, III, 210.

59 Jacob Neusner - Jonathan E Brockopp-Tamara Sonn, *Judaism and Islam in Practice*, s. 92.

ikâme edilmiş hukukî bir süreç olduğu da söylenebilir.⁶⁰ Modern hukukta yer almayan, ancak Musevîlik'te ve İslam hukukunda birbirine benzer biçimde düzenlenen⁶¹ liân müessesesinin varlığı Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili ayetine dayanmaktadır:

*“Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.”*⁶²

Karşılıklı lanet okumak anlamına gelen liân (mülâane)⁶³ sürecine göre karısını zina yapmakla suçlayan erkek, dört şahitle iddiasını ispatlayamazsa, taraflar, hakim önünde karşılıklı olarak yemine davet edilmekte, erkek iddiasının doğruluğunu, karısı da bu ithamın asılsızlığını yeminle ifade etmektedir. Sürecin tahakkuku için her iki tarafın da bazı şartları taşıması zaruri görülmüştür.⁶⁴ Eşin zinası sebebiyle hakim önünde vuku bulan mülâane sonunda koca, kazf veya tazir cezasından; kadın ise zina haddinden kurtulmuş, eşler kesin bir ayrılık ile (bâin talak-geri dönüşü olmayan boşanma) boşanmış, eğer süreç çocuğu inkar ile başlamış ise baba ile doğan çocuk arasında miras ve nafaka ilişkisi/hukuku ortadan kalkmış olur.⁶⁵

3. Diğer İftira Türleri

Bir kimse hakkında zina isnadı dışında “hırsızlık”, “rüşvet”, “dolandırıcılık” gibi insan onuruna yakışmayan ithamlarda bulunulup ispatlanamaması, bu başlık altında konu edilen iftiralardır. İslam hukuku hiçbir surette ifade hürriyetini gerekçe göstererek bir başkasına işlemediği bir suçu atmayı maruz görmemektedir.

60 Meydâni, *Şerhu'l-Kudûri*, s. 286; Muhammed Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 113.

61 Tevrat, Sayılar, 5: 11-31.

62 Nûr Suresi, 24: 6-9.

63 San'ânî, s. 619; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-Şahiyye*, s. 344-345; Mustansır Mir, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 129.

64 Râzi, VI, 272; İbnü'l-Hümâm, III, 259.

Hüküm, doğrudan Hz. Peygamber (S) tarafından uygulanmıştır. Bk. Ebû Dâvûd, “Talâk”, 27; Nesâî, “Talâk”, 36.

65 İbnü'l-Hümâm, III, 253; Âmilî, IX, 148-149; San'ânî, s. 621.

Ancak Osman el-Betti ve aynı düşüncedeki İslâm hukukçuları, liân süreci sonunda eşler arasında ayrılığa neden olan bir durumun ortaya çıkmadığını, el-Aclâni olayında da Hz. Peygamber 'in kocanın eşini üç talakla boşaması sonrasında ayrılık kararı verdiğini ileri sürmektedir. (Bk. Râzi, VI, 272.)

Kazf dışındaki diğer iftiralar hakkında hâkim, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin ifade veya işaretleri ya da diğer İslâm hukuku kaynaklarından yararlanarak belirlenmiş genel usul ve kurallar ile devlet idaresinin düzenlemeleri ışığında, suçun özel koşullarını, örf gibi dayanakları dikkate alıp tedib maksadıyla bir tazir cezasını tayin edecektir.⁶⁶ Bu noktada devlet idaresine tanınan yetkilerin olağan üstü geniş olduğu söylenebilir de, tazirin nitelik ve niceliğinin tayini hususunda kayıtsızlık söz konusu değildir. Nitekim her halükarda idare ve mahkeme, İslâm hukukunun genel ilkeleri, hedefleri ve diğer kanunî düzenlemeler ile çerçevelidir.⁶⁷

Tazir cezası, sopa vurulması, hapis, kınama veya İslâm hukukunun ruhuna ve genel ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla mâlî müeyyide tayini gibi bir başka biçimde uygulanabilmektedir.⁶⁸

Buna göre İslam hukukunun hiçbir surette ifade hürriyetini gerekçe göstererek bir başkasına işlemediği bir suçu atmayı mazur görmediğini, ister had cezası ile ister tazir ile tecziye edilsin İslam hukukunun iftiranın bütün türlerine karşı net bir tavır takındığını ve bu hususta ifade hürriyetini sınırlamaktan geri durmadığını belirtebiliriz.

C. Sövme - Hakaret

Sövgü ve hakaret de ifade hürriyetini sınırlayan bir başka hukuki sebeptir. Sövme ve hakaret, gerek kişinin kendisine yönelik verdiği değeri (iç şeref, saygınlık), gerekse başkalarının gözündeki değerini (dış şeref) alçaltmayı hedef alan (niyet) söz ve eylemleri ifade etmektedir.⁶⁹ Ancak nelerin sövme ve hakaret kavramları içinde değerlendirilebileceğine dair tüm zaman ve toplumları kapsayacak

66 İbn Nüceym, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, s. 57-58; Âmilî, IX, 139-140; Sa'd Muhammed Hasen Ebû Abduh, *Cerimetü'l-kazf*, s. 55; Helâ el-Aris, *Şahsiyyetü 'ukûbâtî't-ta'zir*, s. 164.

67 Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 77-78; el-Aris, s. 165; Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, s. 132-133.

68 İbn Teymiyye, *el-Hisbe fî'l-İslam*, s. 53-59; Macid Muhammed Ebû Ruhayye, "İslamda Mâlî Tazir Cezası", s. 313; Mehmed Fehmi, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 59. Özellikle hapis, üzerinde çeşitli tartışmalar bulunmakla beraber İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren göregeldiğimiz bir cezalandırma yöntemidir. Mâide Suresi, 5: 33 ayetinde geçen sürgün ile hapsin de murad edildiği, hadislerde bahsi geçen Hz. Peygamber'in bir itham nedeniyle bir kimseyi hapsedmesi (bk. Ebû Dâvûd, "Akdiye", 29; Nesâî, "Kat'u's-sârik", 2) ve Hz. Ali'nin taştan ve çamurdan bir hapisane inşa ettirmesi gibi sonraki uygulamalar ve bunun kabul görmesi hapis müessesesinin meşruiyeti için delil gösterilmektedir. (Ayrıntılı bilgi ve yaklaşımların tahlili için bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdül-Me'âd*, III, 199; Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, I, 459-464; Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedit*, II, 627-628; el-Huseynî Süleyman Câd, *el-Ukûbetü'l-Bedeniyye*, s. 193; Aris, s. 269; Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 179; Hülâgu, *İslam Hukuku'nda Hapis Cezası*, s. 7-9; Avcı, *Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası*, s. 23-35.

69 Tezcan, Erdem, Önok, *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, s. 450.

genel bir liste ortaya koyabilmek mümkün değildir.⁷⁰ Bununla beraber en azından kişileri küçük düşüren ve kişilerin istemedikleri nitelermelerde bulunulması, kötü isim ve lakaplar takılması, hiçbir hukuk sisteminin ifade hürriyetiyle bağdaştırılmayacağı bir durumdur.⁷¹

Zina isnadı dışındaki konularla ilgili kişilere yönelen sövme ve hakaretlerin bazılarını bir çeşit iftira olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim klasik İslam hukuku eserlerinde suç işleme isnadında bulunmakla belli hakaretlerin aynı çatı altında ele alındığını görebilmekteyiz.⁷² Ancak iftira bir suçu işlemeyen biri üzerine atmayı içerirken, sövme ve hakarete kimi zaman ispatlanması mümkün olmayacak kadar gerçek dışı (bir kimsenin bir başkasına hakaret amaçlı fare demesi gibi) bazense genel bir aşağılayıcı vasıf telaffuzu söz konusudur.⁷³

İnsan şerefini korumak hususunda büyük hassasiyet gösteren⁷⁴ İslam dininin hukuk sistemi, müslüman olsun, gayri müslim olsun, bir kimseye had veya kısas hükümleri kapsamına girmeyen söz veya fiille ezâda bulunmayı, rencide etmeyi, aşağılamayı yasaklamakta, aksi halde suçlunun tazir ile müeyyidelendirilmesini öngörmektedir. Yani, hadde konu olmayan veya kazf şartları taşımayan iftiraların tümünün, ispatlanması kaydıyla tazir ile müeyyidelendirilebileceğini belirtebiliriz.⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de şu istisnaya da yer verilmektedir:

70 Kemâli, s. 176.

71 Örneğin Româ'da bir kimsenin şeref ve haysiyet duygularını rencide eden, namusunu aşağılayan şiirler yazmak veya halkın içinde bunları okumak, idam ile cezalandırılabilen suçlar arasında görülmüştür. Bk. Sadri Maksudi, *Umumi Hukuk Tarihi* (XII Levha Kanunu, Levha, VIII, 1), s. 276.

Talmud, bir kişinin karakteri hakkında zarar verecek konuşmalar yapmak "leshon hara" (kötü söz) ile bir kişiye iftira atmak "motzi shem ra" (kötü bir isim, şöret yaymak veya yanlış olduğu bilinen bir haberi yaymak) arasındaki farka dikkat çekmekte ve ikincisinin bedensel ve mâli olarak iki kat cezalandırılacağını anmaktadır. Bk. *The Universal Jewish Encyclopedia*, "slander" maddesi, IX, 562. (Deut, 22: 13-19)

Cermen hukukundan önemli ölçüde etkilenen, ortaçağ İtalya hukuku ise şerefe karşı işlenen suçlara kolun, dilin kesilmesi, sürgüne göndermek gibi ağır cezalar vaz etmiştir. Bk. Soyaslan, s. 206.

72 Şeybânî, *el-Câmi'ûs-sağîr*, s. 291; Zemahşeri, II, 83; Nevevî, VIII, 313.

73 Kemâli, s. 170-171. Bununla beraber modern hukukun bunları ayrı başlıklar altında mütala ettiğini, hatta iftirayı millete ve devlete (adliyye) karşı; sövme ve hakareti ise şerefe karşı suçlar olarak nitelediğini ve tümüyle birbirinden ayırdığını görmekteyiz. Bk. Nevzat Toroslu, *Ceza Hukuku Özel Kısım*, s. 100 ve 310; Tezcan, s. 449, 919.

74 Örneğin Hucurat Suresi, 49: 11. Hz. Peygamber (S) de bu konuda örnek gösterilebilecek çok sayıda sözünden birinde şöyle buyurmaktadır: "Müslümana sövmek fisktır, onunla mukâtele etmekse küfürdür." Bk. Buhârî, "Fiten", 8; Müslim, "İmân", 116.

75 Zemahşeri, II, 83; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, s. 101 ve 132; Hattâb, *Mevâhibu'l-Celil*, VIII, 408; Beydâvî, *Envârü't-tenzil*, II, 712; el-Hâc Mirzâ Huseyn et-Tabersî (en-Nûrî), *Müstedreku'l-Vesâil*, XVIII, 102-103; İbn Müflih, *el-Mubdi'*, VII, 424; Ahmed b. Kâsım el-Uneysî el-Yemânî, *et-Tâcü'l-müzhebe*, IV, 224; Muhammed Cevâd Mugniyye, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, V, 283.

“Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁷⁶

Lanetlenmek de İslam dininde teşvik edilmiş, hoşgörölmüş bir davranış değildir. Nitekim Hz. Peygamber (S)’in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Birbirinize, Allah’ın laneti, Allah’ın gadabı ve cehennem temennisiyle beddua ada bulunmayın.”⁷⁷

Keza ölülere yapılan hakaretler de kesin bir dille yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (S) bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar (sağken hayırdan ve şerden) gönderdiklerine kavuştular.”⁷⁸

D. Tekfir

Tekfir, bir müslümanı müslüman olmamakla, İslam dininden ayrılmakla itham etmek anlamı taşıyarak, muhatabı için yaralayıcı bir durumu ifade etmektedir. Açık bir delile ya da şahsın ikrarına dayanmaksızın bir müslümanın tekfir edilmesi İslam hukukuna göre kesinlikle yasaktır.⁷⁹ Açık bir delil de ancak tevâtürle veya icma ile doğruluğu sabit dinî bir esasın -şüpheyeye yer bırakmayacak biçimde- inkârı olabilir.

Hz. Peygamber’in bu konuda “Her kim bir kimseyi ‘kafir’ şeklinde çağırır ya da öyle olmadığı halde (ona) ‘Allah’ın düşmanı’ derse o söz kendisine döner.”⁸⁰ “Bir kimse diğer bir kimseyi fıska veya küfürle itham etmesin. Aksi takdirde, itham edilen arkadaşında bunlar yoksa kelime kendine döndürölür.”⁸¹

Tekfir hususunda mağdurun şikayeti, ithamın subutu ve tekfirin dayanaksızlığının ortaya konulması üzerine iddia sahibinin küfre girmesi söz konusu olur.⁸² Bu durum, İslam’ın, insanların imanına dil uzatma konusunda kişilere yüklemiş

76 Nisâ Suresi, 4: 148.

77 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 53; Tirmizî, “el-Birr ve’s-sıla”, 48.

78 Nesâî, “Cenâiz”, 52.

79 “Ehl-i Kible’den hiçbir kimseyi, hiçbir günah sebebiyle -o günahı helâl saymadıkça- kâfirlikle suçlamayız” Tahâvî, *Akîdetü’l-Tahâviyye, İbnu Ebî’l-İz Şerhi*, s. 316.

‘Kişi îmândan, ancak onu îmâna sokan şeyler(in hepsini, yâhud bir kısmını veya birin)i inkâr etmekle çıkar.’ Tahavi, s. 331.

80 Müslim, “İmân”, 112.

81 Buhârî, “Edeb”, 73.

82 Abdülhak el-Heytemi, *İrtidad ve Mürtedin Hükmü*, s. 47.

olduğu büyük sorumluluğun nişanesidir. Ancak sırf hakaret için telaffuz edilmiş bir tekfir ithamı küfrü beraberinde getirmese de “tazir” ile tecziyesi gerekecektir.⁸³ Bir yahudiye, hıristiyana dahi sırf rahatsızlık vermek, tahrik etmek amacıyla “kâfir” diye seslenmek de idarenin tazir cezası verebileceği bir durumdur.⁸⁴

İslam hukuku böylelikle, inanç gibi hassas bir konuda keyfi aforozları, kişileri dinden çıkmakla itham etmek gibi tehlikeli bir silahı hoyratça kullanmayı ifade hürriyetine yönelik bir tehdit olarak benimsemiştir.

E. Fitne ve Kamu Düzeni

Fitne, toplumda birliği zedeleyici nitelikte insanları birbirine düşürmek amacıyla ortaya çıkabileceği gibi, sosyal kargaşa oluşturmak yahut da otoriteye karşı isyana teşvik etmek gibi biçimlerle de belirebilir. Bu açıdan bakıldığında nefret veya nefreti çağırıştıran ifadeler de fitneye sebebiyet vermeleri kaydıyla bu başlık altında anılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'in yaklaşık 60 yerinde farklı türev ve anlamlarıyla fitneye yer verilmektedir. Fitne, işkence, şiddet, musibet, bir şeyi ateşe sokmak, zorlama, baskı, dine dâvetin tehdit edilmesi, şirk, küfür⁸⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bununla beraber fitne, disiplinsizliği, sosyal kargaşayı ve bütünlüğe kasteden her türlü bölücü, yıkıcı faaliyeti de içine alan bir derinlik taşımaktadır.⁸⁶

Özetle bidatlerin propagandasını yapmaktan⁸⁷ tutunuz, inanç hürriyetini tehdit eden tertiplere, toplumu apaçık kargaşaya götüren, isyana, teröre taşıyan fikir- lere kadar fitne başlığı altına girebilecek tüm cereyanların hareket sahasının, ifade hürriyetine çizilen sınırlamalar ile mukayyet olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁸

Nefret ifadeleri de modern dünyada ifade özgürlüğünün himaye etmediği hu-

83 Şekerci, *İslam Ceza Hukukunda Ta'zir Suçları ve Cezaları*, s. 54.

84 Şekerci, s. 54-55.

85 İbnü'l-Hümâm, V, 189; Zemaşşeri, I, 252; Suyûtî-Muhâlli, *Tefsiru'l-Celâleyn*, s. 40.

86 Mehmet Erkal, “Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler”, s. 146.

Ayrıca fitne hakkında ayrıntılı bir kavram çalışması için bk. Emrullah İşler, “Fitne Katilden Beter mi? –Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu-”, s. 137-153.

Kur'an-ı Kerim'de konu edilen fitneye dair bir ayette:

“Fitneden sakının. Çünkü o, içinizden, sadece zulmedenlere dokunmakla kalmaz (onun musibeti) günahsızlara da dokunur” (Enfâl Suresi, 8:25) “Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür” (Bakara Suresi, 2:191) Ayetin fitnenin Kur'an-ı Kerim'deki diğer kullanımları da dikkate alınarak “bir kimseye inancından dolayı baskı (zulüm, işkence) yapmak, onu öldürmekten beterdir” şeklinde de çevirildiğini görebilmekteyiz. Bk. İşler, s. 153.

87 İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'l-Şer'iyye*, s. 142.

88 Kemâli, s. 188.

suslar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹ Bu yaklaşımın nefret ifadelerinin fitneye de sebebiyet vermesi ve İslam'ın zaten kötü söze karşı peşin tavrı nedeniyle İslam hukukunun bakış açısıyla aynı istikamette olduğu söylenebilir. Ancak fitne kavramının esnek yapısının her türlü eleştiriyi içine alacak biçimde genişletilerek zalim bir idare tarafından suistimal edilmesi riski her zaman bulunmaktadır.

F. Müstehcenlik

Hukuk sistemleri toplumun genel sağlık, huzur ve istikbali için ahlaki seviyeyi korumaya yönelik tedbirler almaktadır.⁹⁰ İslam hukuku neslin korunması amacıyla matuf olarak ahlaksızlığı ve müstehcenliği önlemek için düzenlemelere gitmiştir. Kur'an-ı Kerim'de:

*“İman edenler içinde fuhşun/edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da, âhirette de acı bir azâb vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz”*⁹¹ buyrulmaktadır.

Müstehcenlik zinaya yol açan ve yaklaştıran bir enstrüman olarak da önleyici tedbirlere konu olan bir suçtur. Kur'an-ı Kerim, müstehcenliğin bir sektör haline gelmesini peşinen yasaklarken kişiyi çirkin işlere sürükleyebilecek yahut da diğer insanları rahatsız edebilecek bakışlar hususunda kadın ve erkekleri ayrı ayrı uyarılmaktadır:

*“Mü'min erkeklere söyle: Bakışlarını çevirsinler, gözlerini (harama) dikmesinler, nâmuslarını korusunlar. Bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların her yaptıklarından haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar, bakışlarını çevirsinler, nâmuslarını korusunlar...”*⁹²

Gayri meşru cinselliği tahrik edecek ve toplumda ahlaksızlığın yaygınlaşmasına sebebiyet verecek söz ve eylemlere konulan yasak, ifade hürriyeti için de bir sınırlama durumundadır ve otoritenin bunu engelleyici ta'zir cezaları belirlemesi gerekmektedir.

89 Bu konuda geniş değerlendirme için bk. Öykü Didem Aydın, “Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi Işığında-Düşünce Özgürlüğünü Sınırlamanın Anayasallığı”, s. 39; Çiğdem Baloğlu, *Ifade Özgürlüğü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Kocaeli Üniversitesi), Kocaeli 2006, s. 54-56.

90 Örneğin TCK, madde 225-227.

91 Nûr Suresi, 24/19.

92 Nûr Suresi, 24/30-31.

SONUÇ

Çeşitli çağ ve yörelerde insanların ve toplumların ihtiyaçlarına göre hukukta belirli kavramların öne çıktığına şahit olmaktayız. Örneğin insanın insanın kurdu olduğu bir toplumda insanların ejderha gibi kudretli bir otorite arayışları, tartışılan temel konu olabilmişken, günümüzde insan hak ve hürriyetleri belki hiç tartışılmadığı kadar gündemimizde yer edinmiştir.

Modern dönemlerle ortaya çıkmış ve popülerite kazanmış bazı kavramların birbir karışıklıklarına İslam hukukunun temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'de ve sünnet-i seniyyede, hatta klasik İslam hukuku eserlerinde rastlayamamaktayız. Fakat ifade hürriyeti, düşünce suçu gibi kavramalara, bu adlarla şahit olmamak anormal bir durum, İslamiyetin bu kavramların içerdiği anlamlara kayıtsızlığı olarak algılanmamalıdır. İslam dini, inanç ve hukuk sisteminde kendisine has bir dil inşa etmiş ve bu özgün yapısının içerisinde modern hukukun değinmediği veya yeni yeni sahip olabildiği çok sayıda kavram ve yaklaşım geliştirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve İslam medeniyetinde yer almış bazı hukuk kavramlarının halen modern hukuk tarafından telaffuz edilmediğini/edilemediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Mensuplarının ihtilafına rahmet gözüyle bakan bir inancın hukuk sistemi olarak İslam hukuku, yukarıda görüldüğü üzere, başka hakları ihlal etmemek kaydıyla düşünce, inanma, inanç ve düşünceyi ifade etmeyi, görüş ayrılığını, eleştiriyi meşru görmektedir. Onun içindir ki İslam'ın ruhuyla bağdaşmayan bazı istisnai vakalar yer almaktaysa da, Müslümanların mazisinde ne inançlarından dolayı insanların yırtıcı hayvanlara parçalattırılması, ne Engizisyon, ne de Morisco dramaları yaşanmıştır.

Her hak ve hürriyet gibi ifade hürriyetinin de bir takım kısıtlamalara muhatap olması tabii bir durumdur. Takipçilerini, elinden ve dilinden diğer insanların emin, selamette olduğu kimseler biçiminde tanımlayan İslam, ifade hürriyetini benimsemekle beraber ifade hürriyeti adıyla birey ve toplumun haklarına tecavüz edilmesine müsaade etmemiştir. Başkalarının haklarına zarar vermesi, toplumda şiddet, düzensizlik ve benzer problemlere sebebiyet vermesi ve en geniş tabirle İslam hukukunun temel gayeleri olan aklı, dini, malı, nesli ve canı koruma hedefine halel getirmesi halinde ifade hürriyetinin tahdidi, zaruret olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu mecburi tahdidin altında yer alan anlama dair muğlaklık, tarihte, toplumun korunması hedefine bağlı olarak maalesef İslam'ın arzusu hilafına bir takım hürriyeti bağlayıcı ve kısıtlayıcı, hatta baskıcı yönetimlere dayanak da teşkil edebilmiştir. Meselenin özünde iki kutbu dengeleme problemi yatmaktadır: ifade hürriyetini tehditler karşısında sınırlamamak, toplumun dayandığı düzen

ve güveni hızla aşındırabilecek yahut da tersine yöneliş, baskıcı, hatta zalim bir yönetim anlayışını husule getirecektir. Esasen bu, sadece İslam hukukunun değil tüm hukuk sistemlerinin ve yönetimlerin karşı karşıya kaldığı sıkıntılı bir ikilemin ifadesidir. Bu durum hukuku uygulamak ve adaleti ayakta tutmakla mükellef idarenin ancak doğru ellerde doğru biçimde kullanılmasıyla aşılabilecek bir hayat gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle kural ve düzenlemelerdeki hakkaniyet kadar, uygulayıcılardaki vicdan ve adalet de bir o kadar önem taşımaktadır.

Neticede İslam hukukunun temelde ifade hürriyetini meşru gördüğünü; bununla beraber ifade hürriyetini belli ölçü ve sınırlarla çerçevelediğini; ancak bu sınırlamaların keyfi değerlendirmelerle yapılmasına müsaade etmeyip temel haklar, toplumun maslahatı ve İslam hukukunun ruhuna bağlı kanuni dayanakla yetkili merciler tarafından tespit ve tatbikine imkan tanıdığını belirtebiliriz.

Kaynakça

- Abdülcelil, Firâs Yahyâ Abdülcelil, “Hurriyetü't-ta'bir anî'r-Ra'y kemâ Karraraha'l Kur'an el-Kerim”, *Mecelletü Câmî'ati'l-Enbâr li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, Ramâdi 2009.
- Akbulut, İlhan, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *AÜİFD*, LII/1, Ankara 2003.
- Alinge, Curt, “Moğol Kanunları (III. Bölüm 3. Kesim - 1)” (çev. Coşkun Üçok), *AÜHFD*, FM, XII/1-2, Ankara 1955.
- _____, “Moğol Kanunları (III. Bölüm 3. Kesim - 2)” (çev. Coşkun Üçok), *AÜHFD*, XIII/1-2, FM, Ankara 1956.
- Âmili, Zeynüddin b. Ali b. Ahmed eş-Şâmî (eş-Şehid es-Sâni) (ö. 965 h.), *er Ravdatü'l-Behiyye fi şerhi'l-Lü'mâti'd-Dimeşkiyye*, Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, Beyrut (t.y).
- Âni, Abdülkahrâr Dâvûd, *Ukûbetü'l-kazf ve's-sebb beyne's-Şer'i'ati ve'l-Kânûn*, Matbaatü'l-Maârif, Bağdad 1971.
- Aris, Helâ, *Şahsiyyetü 'ukûbâti't-ta'zir fi's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Felâh, Beyrut 1417/1997.
- Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Emel Mat., Ankara 1987
- Arsal, Sadri Maksudi, *Umumi Hukuk Tarihi*, İstanbul Mat., İstanbul 1948.
- Arslan, Zühtü, “ABD Yüksek Mahkemesi ve İfade Özgürlüğü”, *ABD Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü* (Derleyen: Zühtü Arslan), Liberte Yayınları, Ankara 2003.
- Artuk, M. Emin, A. Gökçen, A. Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Ankara 2005.
- Avcı, Mustafa, “Önceki Hukukumuzda Para Cezaları”, *KHAD*, III/ 2-3, Haziran Ekim 2000.
- Avdeh, Abdülkâdir (ö.1954), *et-Teşri'ü'l-Cinâiyyü'l-İslâmî Mukâranen bi'l-kanûni'l vad'i*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2005.
- Aydın, Öykü Didem, “Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi Işığında-Düşünce Özgürlüğünün Sınırlamanın Anayasallığı”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 1(2), 2011.
- Baloğlu, Çiğdem, *İfade Özgürlüğü*, (Kocaeli Üniversitesi) Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2006.
- Barry, Norman P., “Hukukî ve Siyasî Açından İfade Hürriyeti”, Çeviren: Özlem Çağlar Yılmaz, *Liberal Düşünce*, sy. 27, Yaz 2002, Ankara.

- Başgil, Ali Fuad, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1961.
- Besyûnî, Cemil, “Bahs fi Haddi'l-Kazf”, *Mecelletü'l-Ezher*, XLVIII/8, Kahire 1978.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286), *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil (Tefsîru'l-Beydâvî)*, Dâru Sâdır, Beyrut 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmi'ü's-sahîh*, I- VIII, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Câd, el-Huseynî Süleyman, *el-'Ukûbetü'l-bedeniyye fi-l-fikhi'l-İslâmî*, Dâruş-Şurûk, Beyrut 1411/1991.
- Can, Osman, “Düşüncelye Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Işığında Neler Değişti” *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti* (ed. B. B: Özipek), LDT Yayınları, Ankara 2003.
- Coulson, Noel J., *A History of Islamic Law*, Edinburgh University Press Edinburgh 1964.
- Doğan, Hasan, *İslam Hukukunda İftira Suçu ve Cezası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Dost, Süleyman, *Avrupa İnsan Hakları Yargısında İfade Hürriyeti*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2001.
- Ebû Abduh, Sa'd Muhammed Hasen, *Cerîmetü'l-kazf ve 'ukûbetuhâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1993-94.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as (ö.275/888), *es-Sunen*, I-V, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ebû Ruhayye, Macid Muhammed, “İslam'da Mâli Tazir Cezası” (çev. Nihat Dalgın), *OMÜİFD, OMÜM*, Sayı 11, Samsun 1999.
- Ebû Zehra, Muhammed (ö.1974), *el-Ukûbe*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, (y.y.) (t.y.).
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ahvâlûş-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikr, Kahire (t.y.).
- Erkal, Mehmet (ö.2015), “Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fikhi Meseleler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, Sakarya 2001.
- Fehmi, Mehmed, *İslam Hukuk Felsefesi* (sadeleştiren: Niyazi Kahveci), Semih Ofset, Ankara 1994.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *el-Vasît fi'l-mezheb*, Dâru's-Selâm, Kâhire 1417/1997.
- Goethe, Johann Wolfgang (ö.1832), *Goethe Der ki* (derleyen ve çeviren: Gürsel Aytaç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.
- Gindî, Kamil Muhammed, “Şura ve İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Demokrasinin Belirginliği” (çev. Hasan Özer), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.12, Konya 2008.
- Güriz, Adnan, “İfade Hürriyetinin Sınırları”, *Düşünce Özgürlüğü* (ed. Hayrettin Ökçesiz), Afa Yayınevi, İstanbul 1998.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınları, Ankara 2000.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Magribî (ö.954/1547), *Mevâhibü'l-Celil li-şerhi Muhtasari Halil*, I-VIII, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 1423/2003.
- Heytemî, Abdülhak, *İrtidad ve Mürtedin Hükmü* (çev. Halil Müftüoğulları), Hak yay., İstanbul (t.y.).
- Hillî, el-Hasen b. Yûsuf b. Mutahhar (ö.726/1325), *Muhtelefuş-Şîa fi ahkâmîş-Şerî'a*, Merkezi'l-Ebhâs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, (y.y.) (t.y.).
- Hülagu, Metin, *İslam Hukuku'nda Hapis Cezası*, Eramat Mat., Kayseri 1996.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (ö.808/1406), *Târîhu İbn Haldûn*, Beytü Efkârîd-Devliyye, Amman, (t.y.).
- İbn Hanbel, Ahmed Muhammed (ö.241/855), *el-Müsned*, I-VI, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, es-Siratü'n-Nebeviyye, Dâru'l Beyâni'l-Arabi, (y.y), (t.y).
- İbn Kayyim El-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Bekr (ö.751/1350), *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut (t.y).
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el Makdisî el-Hanbelî (ö.620/1223), *el-Mugni alâ Muhtasari Hiraki*, Dâru'l-Fikr, Beyrut (t.y)
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö.273/886), *es-Sunen*, I-II, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Hanbelî (ö.884/1479), *el-Mubdi Şerhu'l-Mukni'*, I-VIII, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Hanefî (ö.970/1562), *es-Siyasetü's-Şer'iyye*, Dâru'l-Müslim, Riyad 1416/1995.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelüsî (İbn Rüşd el-Hafîd) (ö.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, el Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1427/2006.
- İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ahmed (ö.728/1327), *es-Siyasetü's-şer'iyye* (çev. Vecdi Akyüz), Dergâh yay., İstanbul 1985.
- _____, *el-Hisbe fî'l-İslâm*, Şirketü'l-Ubeykân li't-tibâ'a ve'n-neşr, Riyad 1403/1983.
- İbnü'l-Arabî, Ebûbekr Muhammed b. Abdillâh (ö.453/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadir alâ'l-Hidâye*, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire (t.y)
- İçel, Kayıhan-Süheyl Donay, *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku (Genel Kısım)*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999.
- İnam, Ahmet, "Düşünce Özgürlüğünden Özgür ve Özgürleştirici Düşünceye", *Düşünce Özgürlüğü* (ed. Hayrettin Ökçesiz), Afa Yayınevi, İstanbul 1998.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb el-İsfahânî, *el Müfredâtü fi garibi'l-Kur'an*, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır (t.y).
- İşler, Emrullah, "Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu-", *İslâmiyât*, II/2, Ankara 1999.
- Kal'Acî, Muhammed Ravvâs, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-Müeyssera*, "kazf" Maddesi, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1421/2000.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1993. Karadâvî, Yusuf, *Şer'i'atü'l-İslâm*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1987.
- Karâfi, Şehâbuddin Ahmed b. İdris el-Karâfi (ö.684/1285), *ez-Zehira*, Dâru'l-Garbi'l İslâmî, Beyrut 1994.
- Karagöz, Kasım, *İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Kâsânî, Alâüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's şerâi'*, Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır (t.y).
- Kemâlî, Muhammed Hâşim, *İslâm'da İfade Hürriyeti* (çev. Muhammed Şeviker), Erkam Mat., İstanbul 2000.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay el-Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi (çev. Ahmet Özel), Sistem Matbaa Mücellit, İstanbul 2003.
- Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, Umud Matbaası, İstanbul 2003.

- Meiklejohn, Alexander, *The First Amendment is an Absolute*, The Supreme Court Review, 1961.
- Menzel, Hermann, *Die Falsche Anschuldigung Nach Deutschen und Schweizerischem Strafrecht*, Münster – Westfalen 1963.
- Meydânî, Abdülgani b. Tâlib ed-Dımaşkî (1298/1881), *Şerhu'l-Kudûrî*, Dâru'l Hilâfeti'l-Aliyye, İstanbul 1270.
- Mill, John Stuart (ö.1873), *Hürriyet* (çev. Mehmet Osman Dostel), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Mîr, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Erat Matbaası, İstanbul 1996.
- Modlinger, Oscar, *The Universal Jewish Encyclopedia*, "Calumny", *Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc.*, Newyork 1948, (m.y.).
- Mugniyye, Muhammed Cevâd, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, Dâru'l-Cevâd, Beyrut 1404/1984.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Haccâc (ö.261/874), *el-Câmi'u's-sahîh*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö.303/915), *es-Sunen*, I-VIII, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Neusner, Jacob - Jonathan E Brockopp-Tamara Sonn, *Judaism and Islam in Practice*, Routledge, Londra 2000.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Mûrî (ö.676/1277), *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l müftîn*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1412/1991.
- Okandan, Recai, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, FM, İstanbul 1951.
- Okumuş, Ali, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Hürriyeti* (Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Ali et-Taberistânî (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebir)*, I-VIII, Matbaatü'l-Âmiratü's-Şerife, (y.y.) 1308 h.
- San'Ânî, Ebû İbrahim İzzuddin Muhammed b. İsmâil (ö.1182/1768), *Sübülü's-selâm Şerhu Bulûgi'l-merâm min Cem'i edilleti'l-ahkâm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.
- Schauer, Frederick, *Free Speech: Philopsaphical Enquiry*, Cambridge University Pres, Cambridge 1982.
- Sidî Halîl, Ebû'l-Mevedde Ziyauddin b. İshâk b. Mûsâ el-Mâlikî (ö.776/1374?), *Muhtasaru'l-Allâme* Halîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- Soyaslan, Doğan, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Yetkin Basımevi, Ankara 2002.
- Suyûtî, el-Hâfız Celâleddin Abdurrahman (ö.911/1505), Celâleddin el-Mahâllî (ö.864/1459), *Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1412/1992.
- Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992ç. Şâme, Muhammed, *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*, "el-kazf" Maddesi, el-Meclisü'l-Âlâ li İş-Şuûni'l-İslâmiyye, (m.y.), Kâhire 1422/2001.
- Şehûd, Ali b. Nâyif eş-Şehûd, *Mefhûmu'l-Hurriyye beyne'l-İslam ve'l-Câhiliyye*, (m.y.) (y.y.) 2011.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen (ö.189/805), *el-Câmi'u's-sagîr*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1406/1986.
- Şekerci, Osman Şekerci (ö.2003), *İslam Ceza Hukukunda Ta'zir Suçları ve Cezaları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Şibli, Mevlana (ö.1914), *Asr-ı Saadet* (çev. Ömer R. Doğrul), Eser Neş., İstanbul 1973.
- Tabersî (en-Nûrî), el-Hâc Mîrzâ Huseyn, *Müstedreku'l-Vesâil ve müstenbatu'l-mesâil*, Müessesetü Âlî'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, (y.y.) (t.y.).

- Tahâvî , *Akîdetü't-Tahâviyye, İbnu Ebî'l-İz Şerhi*, el-Mektebu'l-İslâmî, 1408.
- Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, R. Murat Önok, *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ (ö.279/892), *es-Sunen*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Toroslu, Nevzat, *Ceza Hukuku Özel Kısım*, Savaş Kitabevi, Ankara 2010.
- Tosun, Mebrure, Kadriye Yalvaç, Sümer, *Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 1989.
- Trager, Robert, Donna L. Dickerson, *Freedom of Expression in the 21 st Century*, Sage Publications-Pine Forge Press, California 1999.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali (ö.460/1067), *el-Mebûsât fî fikhî'l- İmâmiyye*, el-Mektebetü'l-Murtezaviyye li-İhyâi'l-Âsârî'l-Caferiyye, (y.y.) (t.y.).
- Uneysî, Ahmed b. Kâsım el-Yemânî, *et-Tâcü'l-müzheb li-ahkâmî'l-mezheb şerhu Metni'l- Ezhâr fî fikhî'l-eimmeti'l-ezhâr*, Darü'l-Hikmeti'l-Yemeniyye, San'a 1993.
- Yenidünya, Caner, *İftira Suçu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Yûsuf, Abdullah Ahmed, *Şer'iyetü'l-ihtilâf (m.y.)*, (y.y.), 2004.
- Zemaşerî , Ebû Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer el-Harizmî (ö.538/1143), *el- Keşşâf ani'l-hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-akâvil fî vücûhi't-te'vil*, Kahire 1318 h.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihî'l-cedîd (el-Medhalü'l-fikhiyyü'l âm)*, Matâibu Elif Bâ, Dîmeşk 1967-1968.